

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De uitvinding van de vluchteling

Janssen, G.H.

Publication date

2020

Document Version

Final published version

Published in

Jaarboek de zeventiende eeuw

License

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Janssen, G. H. (2020). De uitvinding van de vluchteling. *Jaarboek de zeventiende eeuw, 2020*, 143-146.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

CULTUUR IN DE NEDERLANDEN
IN INTERDISCIPLINAIR PERSPECTIEF

De Zeventiende Eeuw

JAARBOEK 2020

De uitvinding van de vluchteling

GEERT H. JANSSEN

Sinds 2018 werkt een team van historici aan de UvA aan het project 'The Invention of the Refugee in Early Modern Europe'. Het onderzoek wordt gefinancierd met een VICI beurs van NWO.

De 'uitvinding van de vluchteling' is op het eerste gezicht een merkwaardige titel voor een historisch onderzoeksproject. Vluchten, gedwongen migratie en ballingschap zijn immers van alle tijden en – helaas – in vrijwel iedere samenleving terug te vinden. Toch is die laatste aanname niet helemaal correct. Migratie als historisch fenomeen kent weliswaar een lange geschiedenis, maar 'de vluchteling' als term en aanduiding voor een specifieke groep migranten is van relatief recente datum. Deze laatste, conceptuele geschiedenis van de vluchteling staat in dit onderzoeksproject centraal.

Om te beginnen willen we te weten komen op welk moment en in welke contexten vluchtelingen als maatschappelijke categorie in Europa zijn ontstaan. Wanneer, waarom en hoe gingen bepaalde groepen migranten zichzelf voor het eerst als vluchteling omschrijven? En in welke mate werd deze terminologie ook door overheden erkend en overgenomen? Zoals bij ieder onderzoeksproject beginnen we niet helemaal uit het niets. Historici hebben al eerder geconstateerd dat religieuze minderheden in vroegmodern Europa een belangrijke rol hebben gespeeld bij het ontwikkelen van een nieuw discours over migratie. Vervolgde protestanten in de zestiende eeuw, bijvoorbeeld, zochten ijverig naar Oudtestamentische voorbeelden om hun lot als verdrevenen in een eerbiedwaardige, Bijbelse traditie te kunnen plaatsen. Een beeldend voorbeeld is het *portrait historié* dat de familie Panhuys uit Antwerpen rond 1575 liet maken door Maarten de Vos (afb. 1). In dit imaginaire groepstaferel zijn de uiteengedreven familieleden verbeeld als trotse Israëlieten, vergezeld door niemand minder dan Mozes zelf. Bijbelse en antieke ballingschapsmodellen hielpen ontheemde religieuze minderheden in de vroegmoderne tijd dus een eigen identiteit te ontwikkelen, solidariteit te genereren bij geloofsgenoten elders in Europa en zich te onderscheiden van andere, 'gewone' migranten. Onze werkhypothese is dat in deze context van vervolgde religieuze minderheden en hun ballingschap-discours ook de term 'vluchteling' ('refugié' of 'refugee') ontstond. Maar hoe het concept van de vluchteling zich precies ontwikkelde en met welke resultaten, verdient veel nader onderzoek. In dit project zullen we de drie belangrijkste religieuze vluchtelingengemeenschappen van vroegmodern Europa – Christenen, Joden, en Moslims – daarom systematisch met elkaar vergelijken.

Afb. 1 Maarten de Vos, *Portret van de familie Panhuys met Mozes*, ca. 1575.

Mauritshuis Den Haag, inv.nr. 249.

Het onderzoek naar de conceptuele geschiedenis van de vluchteling moet ons ook in staat stellen een aantal andere belangrijke vragen te beantwoorden, zoals die naar de oorsprong van humanitaire hulpverlening ('humanitarianism') en de rol van vluchtelingen bij staatsvorming. De vervolging van religieuze minderheden ging in vroegmodern Europa gepaard met de opkomst van transnationale vluchtelingen-netwerken die liefdadigheid organiseerden, media-aandacht genereerden en lobbyden voor opvang en humanitaire interventies. Voor een aantal groepen zoals de Hugenoten uit Frankrijk is dit vluchtelingenactivisme al eerder in kaart gebracht. Zo hebben historici gewezen op het effectieve gebruik van de drukpers die het lot van de Hugenoten onder internationale aandacht wist te brengen (afb. 2). In ons project willen we onderzoeken in hoeverre dit soort transnationale humanitaire netwerken ook de aanjagers (of vertolkers) zijn geweest van een nieuwe emotionele cultuur van empathie en identificatie met slachtofferschap in Europa. Het denken in termen van mensenrechten – een fenomeen dat meestal wordt gekoppeld aan verlichtingsdenken – zou hiermee verband kunnen houden.

Ten slotte wil het project de rol van vluchtelingen bij de ontwikkeling van Europese staten onderzoeken. Vervolgde minderheden worden vaak afgeschilderd als de slachtoffers van

expansieve, confessionele en moderniserende staten. Toch liepen de ambities van vroegmoderne autoriteiten niet zelden parallel aan die van verdreven religieuze groepen. Brandenburg-Pruisen, bijvoorbeeld, nam vanaf de zeventiende eeuw veel ontheemde protestanten op. Deze migranten werden vervolgens gevestigd in gebieden zoals Oost-Pruisen waar ze hielpen de autoriteit van de Brandenburgers te versterken, lokale economieën te stimuleren en de confessionalisering van perifere gebieden te bevorderen. Ook de Nederlandse Republiek en Engeland profiteerden in sterke mate van de opname van vluchtelingen. Zij vormden de ruggengraat van expanderende maritieme economieën, versterkten de groeiende legers van zeventiende-eeuwse staten en hielpen overzeese kolonies bevolken. De rekrutering van verdreven protestanten voor de kolonies van Nieuw-Nederland en Zuid Afrika zijn voorbeelden

Afb. 2 Romein de Hooghe, *Vervolging van protestanten in Frankrijk, 1686.*

Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. RP-P-OB-55.182.

Afb. 3 Johannes Vingboons, *Gezicht op Nieuw Amsterdam*, 1664.

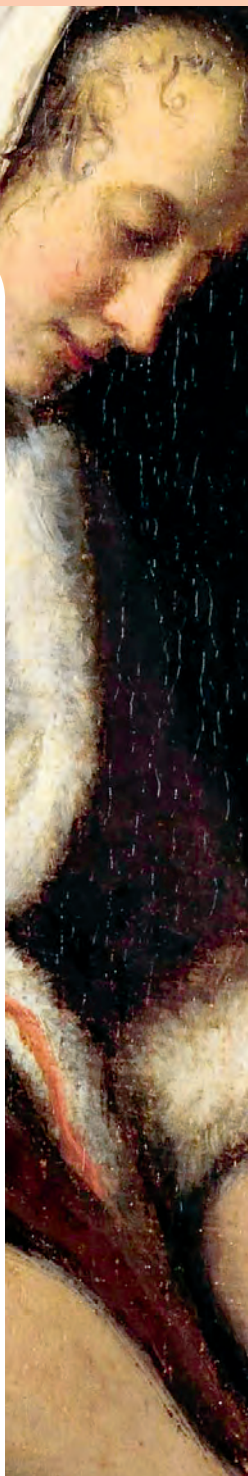
Nationaal Archief Den Haag.

van de effectieve doorvoerhandel in asielzoekers waarmee de WIC en VOC al vroeg experimenteerden (afb. 3). Recent hebben historici er op gewezen dat verdreven moriscos uit Spanje op eenzelfde manier de Ottomaanse bureaucratie en het regime van de sultan hielpen versterken. Met dit project willen we systematischer in kaart brengen welke rol de opvang van vluchtelingen in vroegmodern Europa speelde bij de territoriale expansie, bureaucratisering en confessionalisering van staten.

Het overkoepelende doel van het project is om zichtbaar te maken dat vluchtelingen in vroegmodern Europa niet alleen maar de gemarginaliseerde en anonieme slachtoffers van conflicten zijn geweest. Door hun 'agency' (hun ideeën, ambities, handelingsbekwaamheid) centraal te stellen, willen we onderzoeken welke rol vervolgde minderheden zelf hebben gespeeld bij de 'uitvinding' van de vluchteling als maatschappelijke groep, de opkomst van transnationale humanitaire hulpverlening, en de ontwikkeling van moderne Europese staten. Het project bestaat uit vijf leden: de promovendi Gerdien Evertse, Lotte van Hasselt, Hans Wallage, postdoc David de Boer en projectleider Geert Janssen. Meer informatie over hun onderzoek en updates zijn te vinden op <http://www.inventionoftherefugee.com>.

Bio • Geert Janssen is hoogleraar vroegmoderne geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij heeft een brede interesse in de geschiedenis van Europa tussen 1500 en 1800, in het bijzonder haar politieke en religieuze cultuur en de geschiedenis van migratie. Zijn expertise betreft vooral de Nederlanden in deze periode, waaronder de Opstand en de Gouden Eeuw.

De Zeventiende Eeuw

Nuda movet lachrimas

Komt dit gewas ontkeet,
Al was 'et lief, soo wort 'et leet.

Vermijt u, domme jeught, ajuyn te willen schellen,
Of, siet, uw treurigh oogh sal van de tranen swellen;
Maer sooje met de vrucht wilt spelen sonder leet,
Soo raectse sachtjens aen, en laet het ding gekleet.
Ghy meught u, jongh gesel, ter eeren wel vermaken,
Maer pleeght geen ander min als door eerbiedigh raken.
't Is noch al, soo het plagh: Acteon naeck verdriet,
Indien hy sonder kleet de jonge nymphen siet.

Uit: *Proteus ofte minne-beelden verandert in sinne-beelden door I. Cats*,
Den Haag 1629, p. 111-112.

Universiteitsbibliotheek Leiden, Bijzondere Collecties, 1019 E 29: 1

9 789087 048785